



УДК [398.332.1:393.7](477.86-11)

Анастасія КІЛАР

ПОМИНАЛЬНІ МОТИВИ В КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНЦІВ ПОКУТТЯ (на матеріалах із Городенківського та Снятинського р-нів)

Стаття присвячена одному з найважливіших аспектів весняної календарно-побутової обрядовості українців — вшануванню померлих предків. Залучивши власні польові матеріали, авторка виокремила основні поминальні мотиви, проаналізувала їх роль у повсякденному житті українського народу, зокрема покутян.

Ключові слова: Покуття, поминальні мотиви, весна, звичай, обряд, Великдень.

© А. КІЛАР, 2017

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 1 (133), 2017

У народній культурі українців, як і в інших народів, уявлення про смерть та зв'язкам між світом живих і світом мертвих надавали особливе значення. Традиції пошанування померлих сягають своїм походженням у давнину, а поминальні мотиви можна чітко простежити у календарно-побутовій обрядовості усіх циклів. При цьому, для кожної пори року характерна своя специфіка. Насиченим з цієї точки зору є весняний цикл: починаючи від Стрітіння і аж до Зелених свят українці велику увагу приділяли поминанню померлих родичів.

Пропонована стаття написана на матеріалах зі Снятинського та Городенківського р-нів Івано-Франківської обл., зібраних авторкою під час польових експедицій [1; 2]. Обстежені населені пункти: сс. Далешево, Дубки, Колінки, Копачинці, Кунисівці, Олієво-Королівка, Семаківці, Хмелева, Чернелиця Городенківського р-ну та сс. Горішне Залуччя, Долішне Залуччя, Видинів, Пругівка, Княже, Завалля, Лубківці, Вовчківці, Трійця, Орелець, Тулова Снятинського р-ну.

Головними опублікованими джерелами є ґрунтовні праці польських етнографів Оскара Кольберга [50] та Ксаверія Мрочка [51], а також відомого українського етнографа Володимира Гнатюка [13; 14]. Також слід відзначити дослідників, яких ця наукова проблема зацікавила наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.: Корнелія Кутельмаха [30; 31], Володимира Галайчука [12], Юрія Пуківського [37; 38], Валентину Конобродську [23] та Романа Гузія [15].

Перед розглядом окремих аспектів поминальних звичаїв та обрядів весняного календарного циклу, слід звернути увагу і на значення самого поняття «поминальний мотив». Саме ж слово «мотив» за походженням з латинської мови (*motivus*) означає рух або рухливість, і має спорідненість із визначенням у давньоіндійській мові (*mivati* — соває, рухає). Надалі це слово набирає більш точного визначення у французькій мові (*motif* — причина, мотив, тема сюжет) [16, с. 521; 23, с. 827—828]. До поминальних мотивів можна віднести звичаї та обряди, пов'язані із вшануванням померлих родичів, часто вони виражені в обрядодіях: у ритуальній трапезі, у відвідуванні могил певний час, розведенні ритуального вогню. Поминальні мотиви ми зустрічаємо не тільки у вказаних діях, а й у використанні певних предметів, які допомагають встановити зв'язок між світом живих і мертвих — яйце, свічки (страсні та стрітенські), паски та вербові гілочки тощо. Згадування померлих виражено також

вербально, зокрема в обрядових піснях весняного циклу — веснянках. Проте поминальні звичаї та обряди спрямовані не тільки на вшанування померлих предків, а й на захист від самих мерців, померлих душ, які за уявленням українців, мають здатність повертатись у світ живих в певні періоди року [13, с. 124; 31, с. 175]. Таким чином, окремий поминальний мотив (подібно як хліборобський [24, с. 829]) — це ритуал чи частина ритуалу (обрядова дія), виражені у певних формах (вербальній, предметній та акціональній), спрямовані на вшанування померлих родичів (деколи виражена захисна функція проти померлих).

Розгляд поминальних мотивів весняного циклу подано за хронологічно-проблемним принципом та розділено на рубрики.

Стрітєння

За народними віруваннями, на Стрітєння (15.II) зима зустрічається з літом. Саме з цього дня починається весняний цикл. У це свято було прийнято ходити до церкви й святити воду, яку набирали в новий посуд (який ще не був у використанні). Свячену воду приносили додому й зберігали, вірячи, що вона має магічну силу: здатна лікувати, зокрема пристріг (хвороба, спричинена «злим оком») [11, с. 145].

Крім води, українці, у т. ч. покутяни, святити на Стрітєння свічки — «громниці», позаяк вірили, що вони здатні відвертати грозу, берегти людей та худобу від грому. Запалювали стрітєнські свічки й тоді, як у родині сталося горе (наприклад, смерть когось із близьких): «А після, коли у вас горе таке, тоді її запалювати треба» (с. Княже) [2, арк. 31]. Покутяни вірили, що принести стрітєнську свічку з церкви додому запаленою — добрий знак. Щоб зберегти вогонь свічки по дорозі, використовували різні побутові речі (нині — пластмасовий вершечок від пляшки води). На Покутті поширений звичай обкурювання свічкою не лише членів сім'ї, а й худоби, стайні [1, арк. 129]. Свічку могли ставити і на покутті, засвічуючи, якщо в селі трапилась пожежа чи якісь стихійні лиха чи епідемії [22, с. 264].

Цю саму свічку давали помираючому до рук, аби полегшити смерть: «Вона є помічна при слабості, при смерті, коли хтось вмирав, давали покійнику в руку ту свічку, щоб легша смерть була» (с. Вовчківці) [2, арк. 66]. Стрітєнську свічку використовували й під час панахиди: «Як панахиду відправили в хаті, трошки

ту свічку засвічували, а потім вона так лишилася в руках і так ховали, вона там мала бути» (с. Хмелева) [1, арк. 70]. Тут можна провести аналогію до страсної свічки на Поділлі, де саме її давали до рук помираючому, щоб полегшити передсмертну агонію [29, с. 375]. Використання стрітєнської свічки можна пояснити тим, що таким чином покійнику «забезпечували світло» у потойбіччі. Вірили, що хто помре без свічки, той на тому світі буде у пітьмі [14, с. 258]. Подекуди звичай святити свічки у Страсний четвер зберігся і на Покутті. Цю ж свічку так само використовують як оберег від грози, недуги та в поховальній обрядовості (с. Завалля) [2, арк. 63].

Зустрічаємо й варіант поминальних обрядодій, які виконують власне на Стрітєння: «На Стрітєння несуть, після церкви приходять додому, пообідають і йдуть на цвинтар, несуть свічки» (с. Чернелиця) [1, арк. 36]. У деяких випадках ставили на могилах не одну, а декілька свічок (для кожного померлого): «Є такі люди, які світять не тільки одну свічку, а декілька свічок, спеціально, щоб віддати на могилу за померлих, така є традиція» [1, арк. 36].

Стрітєнську свічку використовували і як апотропей від злих духів (від «чужих» померлих), своєрідний оберег домашнього господарства: «З тою свічкою обходили своє господарство, обкурювали, казали, що від злих духів» (с. Олієво-Королівка) [1, арк. 129]. З цією ж метою, свічкою випалювали на дверях хрест: «Добре та свічка від любого злого духа, від злого ока. Її для того запалювали. Проходили навколо хати. Робили стрітєнською свічкою хрест над дверима, щоб злий дух не заходив до хати» (с. Горішне Залуччя) [2, арк. 4].

Для покутян властиво на Стрітєння давати свічку та колач «за поману», «за прости-біг», тобто за упокій: «Я собі за кого хотіла, то купляла колач, свічки, і це даю за померлих» (с. Прутівка) [2, арк. 26] (детальніше про цей звичай далі).

Великий піст

Поминання померлих родичів весною розпочиналось із самого початку посту (перший тиждень називали «Федоровиця») — в першу («Федорову») суботу [12, с. 397]. Цей тиждень пов'язаний із поминанням покійних предків та деякими пересторогами. Заборони у Федоровицю — тиждень Федора пов'язані із «ходінням» мертвих у цей період. Вірування в при-

сутність мерців на землі на початку весни характерні не лише для українців, а й для південних слов'ян. У Болгарії вірили, що св. Тодор з'являється вночі впродовж усього тижня, уявляли його як вовкулаку, який їздив на білому коні, і по дорозі міг вбити будь-кого, хто трапиться на шляху. У Сербії вірили, що св. Тодор нападав на тих людей, які порушували заборони приурочені до цього тижня [4, с. 50—51].

Деякі заборони та уявлення про св. Федора збереглися і в українців, зокрема на Покутті. Так, покутяни в першу суботу посту, яку ще називали «Задушною», несли до церкви їжу «за поману»: «*А то в суботу задушну, до церкви ходили, відносили [їжу]. Коли зачинається піст, перший тиждень. То казали: «Задушна субота»*» (с. Завалля) [2, арк. 45]. Також існували заборони стосовно роботи в перший тиждень посту: «*Нічого не прели, ні шили нічого. Федоровиця, Федір ходить*» (с. Лубківці) [2, арк. 62]. Аналогічні заборони приурочені до цього тижня простежуються і на Волині, де заборонялося не тільки шити і прясти, але й ходити в гості першого дня Великого посту. Поминальним днем цього тижня виступала субота (Федорова субота), спеціально до якої готували поминальні страви — коливо, книші, які потім несли до церкви, де над ними священик відправляв заупокійну панахиду [37, с. 320].

Померлих родичів згадували під час відправлення сорокоуст (або посвячення дарів) у церкві, які проводили щотижня впродовж усього Великоднього посту. Ці процесії могли відбуватися в різні дні тижня: середа, п'ятниця, залежно від локальної специфіки того чи іншого села: «*Наказував священик, як йому виходило: чи середа чи п'ятниця, коли йому виходить*» (с. Далешево) [2, арк. 98]. На сорокоусти люди приносили за упокій душі щось із їжі, останні не правилися лише останнього тижня посту [1, арк. 71].

Як уже зазначалося, покутяни давали «за поману» стрітенську свічку, а також колач. Стосовно їжі, яку давали за упокій душі, респонденти зазначають: «*Окремо ходили ставили за поману, то на тарілочку клали, три грінки тої паски, кусок сала, ковбаси, печиво якесь, і свічку. І я так згадую померлого*» (с. Горішнє Залуччя) [2, арк. 6]. Для цього виготовляли спеціальні паски, відмінні від великодньої: «*Маленькі паски за поману давали, там вже не було дірки. А ту, що святити, то більшу робили, пташок з тіста робили і так — в середину*

паски, ластівок робили» (с. Княже) [2, арк. 32]. Такі пасочки відрізнялися не тільки розміром, але й формою, меншою кількістю прикрас. Святити ж маленькі паски разом із звичайною паскою. Звичай дарування свяченої їжі бідним «за померлих» після «всеношної» зафіксовано в гуцулів Надвірнянського повіту на початку ХХ ст. [33, с. 40]. Аналогом маленьких пасок «за поману» можна вважати й «перепічки», поширені на Закарпатті: їх пекли з тіста, яке залишилося від паски, й роздавали жебракам [19, с. 2]. На Гуцульщині схожий обряд має назву «гріти діда» [30, с. 295]. Первісно цей звичай був пов'язаний із поминанням померлих родичів [26, с. 32]. Надалі він трансформувався у розпалювання ритуальних вогнищ, про що буде згадуватися пізніше.

Термін «помана», широко вживаний на Покутті, походить вочевидь з церковно-слов'янського слова *помѣнъ* — «спомин», «поминання», або ж із румунської мови: від *română* — «поминки» [17, с. 508]. Помана на досліджуваній території — це поминальний хліб, різновид круглого калача без отвору, на який можна накладати різні ласощі та прикраси, подарунком після смерті, поминальні подарунки [14, с. 508]. Важко встановити якусь конкретну дату, коли давали «за поману». Це могли робити другого дня Великодня: «*На другий день. Більше роздають ті маленькі пасочки на другий день*» (с. Хмелева) [1, арк. 71]. Проте могли давати й на Зелені свята: «*І на Зелені свята також за поману там дається*» (с. Завалля) [2, арк. 54]. Цей звичай не завжди пов'язували із певним святом: «*А то так казали: то будь-коли, як сниться мрець, то треба дати за поману*» (с. Завалля) [2, арк. 54]. Його часто здійснювали й під час похорону: «*За мерця дають, через дерище за поману, кому хочуть. Сорочку чи щось інше. То труна, у нас казали дерище. Винесли з хати, потім закривають. Потім дають через дерище і курку*» (с. Завалля) [2, арк. 51]; «*За поману*» могли давати будь-кому: сусідові, молодим і старим, але й вирізняли серед всіх цих дарів — «велику поману»: «*На кожному гробу готують і приймає своїх рідних, сусідів, бідних. Бо як бідним подаш, — то велика помана*» (с. Прутівка) [2, арк. 43].

Благовіщення

Благовіщення (07.IV) одне з найбільших свят у календарній обрядовості українців. Вірили, що зима з

літом зустрічаються три рази на рік: на Стрітіння, на Сорок мучеників (22.III) і на Благовіщення, й третього разу літо остаточно перемає зиму [43, с. 184]. За народними уявленнями, цього дня земля «одмикається», а Бог благословляє всі рослини [42, с. 327]. Саме цього дня чітко простежується зв'язок між аграрними та поминальними мотивами. Адже душі померлих за давніми уявленнями продовжували жити під землею. Із глибин землі вони могли допомагати із врожаєм, і навпаки — наносити шкоди. Саме тому українці і досі строго дотримують перестороги «не чіпати» землі до Благовіщення [25, с. 129—130; 36, с. 33]. Від Введення до Благовіщення не можна «торкатись» землі (вона відпочиває і набирається сил), адже земля тісно пов'язана із потойбічним світом. Покутяни вірили, що восени, а саме на Воздвиження Чесного Хреста (27.IX), земля зачинається: «*На Чесного Хреста. 27 вересня. У нас храм у селі. Храмове свято у нас, і тоді земля засинає. І тоді кажуть, що все гаде в землю залазеє*» (с. Копачинці) [1, арк. 14]. За українськими віруваннями, земля — це місце перебування змії та різних міфічних істот [7, с. 316; 25, с. 130]. Такі вірування збереглися у покутян, зокрема, про заборону торкатись землі до Благовіщення: «*Бо земля ще до Благовіщення мертва*» (с. Далешево) [1, арк. 91]; «*На Благовіщення навіть вся тварь, всяки повзли на Благовіщення виходять*» (с. Колінки) [1, арк. 139].

З Благовіщенням пов'язана велика кількість табу. Цього дня вагітній жінці не можна брати до рук ножа, бо це може нашкодити майбутній дитині: «*У нас, вона родом з нашого села, живе у Миколаївській області, вона вже стара, давно виїхала. То її невістка у велике свято взяла ніж і стала різати якесь м'ясо. Вона їй каже: «Що ти робиш? Тобі не можна цього». І її дитинка вродилася без ручки. То не знати, чого так сталося, але так сталося, вона попереджала*» (с. Хмелева) [1, арк. 71]. Заборона шити та різати вагітним жінкам поширена і на теренах Волині [38, с. 99]. На Буковині цього дня не можна було замітати в хаті, а також викидати сміття у поле, бо роститимуть бур'яни. Загалом заборону на будь-які роботи цього дня можна пов'язати із появою хтонічних істот, до яких можемо віднести і мерців, адже вони могли при недотриманні заборони нашкодити [25, с. 130].

Благовіщення часто вважали більшим святом, аніж Великдень. Тому, коли ці два свята припадали на один

день, то спочатку в церкві мали відправити за Благовіщення, а потім — за Великдень, в іншому випадку може «не настати день»: «*Кажуть, що це найбільше свято. Моя баба розказувала, що її баба ще казала, що ще хтось казав: попав Великдень на Благовіщення. І священник прийшов до церкви, зачитує, почав правити за Великдень, відправив. І каже: «І день не настає, і день не настає, і день не настає». А він тоді каже: «Я помилюся, я забуду відправити за Благовіщення». І тоді настав день*» (с. Копачинці) [1, арк. 13]. Аналогічні відомості зустрічаємо в записах А. Оницька [33, с. 32—33] та Ю. Пуківського [38, с. 91]. Такі повір'я пов'язані із тим, що Благовіщення вважається часовою межею, адже вірили, що цього дня приходить весна. А свято було більшим, ніж Великдень, що навіть грішників в пеклі не мучили [42, с. 184]. Також давні слов'яни вірили, що на Благовіщення природа оживає, що пізніше набрало значення «відчинається земля». Міф «про вмираючу на оживаючу» природу порівнювали з життєвим циклом людини: народження — юність — старість — смерть (весна — літо — осінь — зима) [25, с. 130].

Вербна неділя

Останню неділя Великого посту покутяни називають «Шутковою», «Бечковою» або «Вербною». Цього дня прийнято ходити до церкви й святити гілочки верби («шутку», «бечку»). Ці гілочки верби виконують апотропеїчну функцію (відлякують нечисту силу, здатні захистити від грому й блискавки), їх використовують у лікувальних цілях. Ідучи з церкви із свяченою вербою, били нею один одного, примовляючи: «Не я б'ю, верба б'є, від нині за тиждень Великдень». До цього додавали побажання: «Будь здоров, як вода, а зелений, як верба, а багатий, як земля» [36, с. 985]. На Покутті також зустрічаємо подібні побажання: «*Шутка б'є, не я б'ю, аби ти був здоровий, як та верба*» (с. Хмелева) [1, арк. 73]. Людину били вербою, аби прогнати від неї лихо, хворобу, недугу (тобто, били не людину, а хворобу). В цьому випадку верба виконує очисну функцію. На Лемківщині, щоб прогнати лихо, освячені «багнятка» (вербові гілочки) під час буревію кидали у вогонь [28, с. 114].

Після освячення вербових гілочок покутяни одразу йшли на цвинтар, щоб там застромити їх у могили своїх покійних родичів: «*Я свячу шутку і несу на гріб*»

(с. Чернелиця) [1, арк. 87]; «*На Шутку ходили [на цвинтар], шутку завтикали*» (с. Чернелиця) [1, арк. 79]. Загальнослов'янський звичай [44, с. 337] нести освячену вербу на цвинтар зберігся не тільки на Покутті, але й чітко простежуються на теренах західної частини Волині [38, с. 67]. В українців досі побутує звичай класти покійникові в домовину шматок освяченої верби. Її могли покласти і в домовину бабі-повитусі, аби вона мала чим відганяти потерчат [22, с. 47].

Страсний тиждень

Важливого значення покутяни надавали четвергові останнього тижня перед Великоднем («Страсний», «Чистий», «Білий», «Живний», «Чорний»). «Чистим» його називали, позаяк у цей тиждень намагалися прибрати домівку: «*Переважно в Чистий четвер старалися мити, прибирати*» (с. Чернелиця) [1, арк. 44]; «*Ми миємося, прибираємо, аби чистенькі були. Всьо вимиваємо*» (с. Семаківці) [1, арк. 113]. «Білим» цей четвер називали, бо того тижня мали побілити хату, переважно до четверга: «*Було таке, що на Чистий четвер хату білили, малювали, чи перед четвергом*» (с. Далешево) [1, арк. 94]. На Волині хату білили спеціально у Білий четвер, аби там нічого не заводилося [38, с. 69]. Назву «Живний» інформатори пояснюють так: «*Бо печуть усьо, тому живний четвер*» (с. Чернелиця) [1, арк. 77]. Назва «Чорний» четвер має релігійне пояснення: «*Бо Ісус Христос вмер. У четвер Ісуса Христа звалили, а в п'ятницю він умер*» (с. Семаківці) [1, арк. 110]. Побутують ще такі варіації назв Страсного четверга у східних слов'ян: «Великий», «Страшний» (пов'язаний із муками), рідше «Мертвецький Великдень» [5, с. 555].

За народними уявленнями, в Чистий четвер покійники приходять з того світу для відправи богослужіння і спокутування гріхів. Павло Чубинський наголошував на трьох часових періодах у році, коли мерці, за народними віруваннями українців, приходять з того світу: Чистий четвер, час, коли цвіте жито та Спаса (19.VIII). Побачивши живу людину, мерці можуть її задушити до смерті. Щоб запобігти цьому, селяни обливалися водою [47, с. 17]. Можна стверджувати, що вода у Чистий четвер має магічну силу, є апотропеєм. Не дарма покутяни цього дня зранку ходили купатися на річку: «*Так. Я сама купалася. Кропили хату, збирали воду, виходили на поріг хати і зливали водою*» (с. Чернелиця) [1,

арк. 38]; «*А четвер «Живний» називали. А чо Живний, — то у нас Прут повний, то всьо ся купає. То кожен, хто має якусь болячку, коли щось випріває, бородавка, то всьо ся випріває*» (с. Тулова) [2, арк. 84]. Щодо часу проведення цього ритуалу, то старалися скупатися в річці найчастіше до схід сонця. Існує повір'я, що у Чистий четвер до схід сонця ворон носить із гнізда купати в річці своїх дітей. Аби очиститись від хвороби, люди намагалися скупатися раніше від воронят, а тому хворі купалися ледь не вночі [11, с. 252]. На Покутті збереглися схожі обряди: «*Треба іти зранку, піти в долину, де збирається з трьох струмків вода, і води набрати, або там помитися. Але до схід сонця. І в тій воді помитися*» (с. Копачинці) [1, арк. 19]; «*У четвер треба рано набрати води, поки ще ворон діти не купив, діти помити, всіх помити в святій воді*» (с. Копачинці) [1, арк. 19]. В українців зустрічається і пересторога щодо купання у Чистий четвер: вірили, що краще скупатися першим у річці, бо скупавшись після когось можна не тільки не вилікувати свою хворобу, але й узяти на себе чужу [8, с. 153].

Про відвідування мерцями служб писав і Г. Квітка-Основ'яненко (на матеріалах із Слобожанщини). У його творі «Мертвецький Великдень» описаний випадок, коли мерці вночі у пущення збиралися на службу, а правив службу мертвий священик. Цікавим є і те, що коли у світі живих починається пущення, тоді мерці вже відзначають Великдень [21, с. 120—121, 131—132].

Про ходіння мерців у Страсний четвер в Кам'янці-Струмилівська (нині Кам'янка-Бузька Львівської обл.) писав Володимир Гнатюк: за народними віруваннями, мерці о 12-й годині ночі виходять у цей день «на страсть» до церкви, де для них править померлий священик; там вони мають змогу помолитися і посповідатися [13, с. 124]. Щодо найбільшої активності покійників опівночі та в полудень зафіксовані відомості в Карпатському регіоні: цей час вважали відкритою межею між двома світами [45, с. 161]. Можливо, це ще одна причина, чому необхідно посповідатися до Страсного четверга, зокрема, й на Покутті. Про ходіння мерців після 12-ї ночі розповідають і покутяни, наприклад, якщо на Дмитра о 12-й ночі піти на цвинтар на могилу померлого родича, то можна його побачити (с. Лубківці) [2, с. 60—61]. На Лемківщині вірять, що як когось наврочили, то та людина може

побачити в церкві під час страстей службу померлого священика для померлих вірян [48, с. 334].

Стосовно Чистого четверга існує багато заборон. Наприклад, не можна прати і білити хату: «У четвер Живний вже не прали і не мостили, вже, кажуть, що п'ятниця заходить, що вже — не» (с. Чернелиця) [1, арк. 77]. Потрібно було встигнути попрати й побілити до цього дня: «До Чистого четверга жінка мала всьо попрати, всьо помастити, на Чистий четвер вона вже не мала нічо ні мастити, не мити, не прати» (с. Хмелева) [1, арк. 72]. Якщо ж в сім'ї хтось помер, то хату не білили весь рік: «Якщо помер, то до року взагалі не бажано білити: не замащують очі тому померлому» (с. Далешево) [1, арк. 94]. На бойківсько-покутському пограниччі (Богородчанський р-н Івано-Франківської обл.) етнолог В. Конопка зафіксував розширений опис цього звичаю: як хтось помер до року, хати не білили повністю, але залишали якусь «латку». Часто залишали недобіленою частину стіни над піччю. Зустрічаються випадки, коли не добілювали вибірково, а залежало це від того, хто в сім'ї помер¹ [12, с. 44]. На Рівненщині — навпаки: саме у Чистий четвер білили хату, що мало на меті захисти житло від нечистої сили [33, с. 54] (спорадично такі вірування характерні й для досліджуваного терену). Білити хату заборонялося і в середу Страсного тижня, яку називали «Чорною» або «Порожною» [2, арк. 66]: «Чось так називали «Чорна середа» і так знаю з уст моїх батьків, що, не дай Бог, білити в хаті, що потім не здорово в тій хаті жити» [1, арк. 141]. Пояснювали цю заборону й тим, що можна сильно захворіти: «Буде дуже хвороба людині взятися» [1, арк. 141].

Тільки у Живний четвер дозволялося рубати бузину, адже, зробивши це в будь-який інший день, можна була спричинити лихо й навіть померти. Проте зафіксовано випадки, коли це можна було робити у будь-який четвер до обіду: «Бузину можна було у четвер Живний [корчувати]. «Живний» називався. Бузину можна було рвати і курчувати, крім цього

¹ «Я знаю що як хтось помирав, то один кут у хаті як білили, то лишали не біленим. Один кут був на дитинку, а один кут не добілювали на чоловіка коло стола. Білється хату через рік, ну то як чоловік помер, то коло стола той кут лишали. А як дитина померла у тих батьків наприклад, то на печі лишали кут. А як жінка померла, то той кут де полиця, шафа з посудом» [3, арк. 8].

дня у любий четвер можна було рубати до обіду. А в четвер дозволялось курчувати. Бо казали: коли людина покурчує в любий день, то може статися велике лихо, навіть померти» [1, арк. 72]. Подекуди бузину можна було рубати, але корчувати строго заборонено, бо можна померти [41, с. 141]. Такі заборони були пов'язані з чортом («дідьком»), який, за віруваннями українців, сидів у ній: «Тому що в середині (в бузині. — А. К.) є дірочка чи що, в стеблі, і там живе [дідько]» (с. Копачинці) [1, арк. 19]. Чорт міг відібрати в людей життєву силу: «Це щось пов'язано з тим лихим. З дідьком воно було пов'язано то дерево, що воно силу відбирало» [1, арк. 108]; «Якщо ту деревину будеш у такі дні (не в Чистий четвер. — А. К.) рубати, то, кажуть, що можна, вона може висохнути і ти можеш висохнути. То таке. Якщо не в той четвер» [1, арк. 117]. Покутяни також могли викорчувати бузину не тільки в четвер, але й у суботу Страсного тижня [40, с. 141]. Бузина відіграє роль посередника із «нижчим світом», іноді її саджали на могилах. В бузині міг перебувати не тільки чорт, але й домашні духи, опікуни господарства, лісові духи, а також вірили у перетворення упиря на бузиновий куц [6, с. 268].

Важливу роль у весняній обрядовості відігравав вогонь. Кожний господар розпалював його на своєму подвір'ї. За розміром це багаття було невеликим, щоб через нього можна було перестрибнути: «Не, багаття палють перед Великоднем у четвер. Діда гріють, бо коли Ісуса Христа мучили, то холодно було і розкладали вогнище і гріли. Це перед вечором. Виносиш собі купку такого, що може горіти, і підпалюють це, а діти перескакують через це багаття. Кожен біля свого дому, на городі [розпалював багаття]. У кожного горить, перед вечором у четвер» (с. Горішне Залуччя) [2, арк. 12]. Аналогічний звичай зафіксував на Покутті в околицях Коломиї М. Кобринський, проте багаття розпалювали не у Страсний четвер, а в день св. Юрія [26, с. 31]. У гуцулів зустрічаємо схожий варіант цього обряду (під назвою «Старого спалити» або «Юду (чорта) спалити»), який полягав у розпалюванні вогнища біля хат [20, с. 104]. У Великодню ніч на кожному подвір'ї розпалювали вогонь поліщуки. Робити це мали ті, хто не пішов на всеношну. Ці обрядодії можна пов'язати з давнім звичаєм зігріти душі померлих родичів [31, с. 183—184]. На Рівненщині вогнище (з

осикових трісок) розпалювали на подвір'ї, але навпроти місця, де в хаті був покуть [34, с. 53].

Покутяни пояснюють звичай «палити діда» обереговими властивостями: щоб діти не хворіли [2, арк. 12]. Зустрічаємо й суміжні назви з «гріти діда», наприклад, «шмалити діда». Розпалювати цей вогонь мав господар або господиня біля свого подвір'я, подекуди біля теплиці. Саме ж вогнище могли розпалювати із соломи або «ковня»: *«Палють «діда», то називається «палють». З церкви йдуть, соломи кидають та й то переступають. То солома горить і так переступають. То коло своїх воріт робили, а вогонь — маленький. І так через кожну хату, діти би ся не бояли. А хто з ковнями йдуть, то вже хату оббігають. Ковня, — то з верби таке сухе, і його підпалюють»* [2, арк. 85]. Схожий звичай зафіксований і на Буковині, де гріти діда означало розпалювання на кожному подвір'ї після Страстей невеликих вогнищ в яких могли знищувати різноманітні ужиткові речі. Такі дії первісно пов'язані із поминанням покійних предків. З часом це стало відтворенням кінця старого року (особливо звичай знищення усього старого в ритуальному вогні) [26, с. 31].

Великою кількістю табу вирізняється Страсна п'ятниця — день, коли не можна нічого робити й потрібно суворо дотримуватись посту (подекуди, крім води нічого не їли). На того, хто порушить ці заборони, могло чекати лихо, навіть смерть: *«І він увесь час щось їсть, ніч. А жінка питає: «Що ти їж?»». А він каже: «Ту ковбасу їм, що у п'ятницю Великодню, я їм ту ковбасу»*. І він через півгодини задихався і вмер. Це йому перед смертю забрело, що він у п'ятницю їсть ковбасу. Може, десь жінка і не виділа цього, а він то зробив. Бо п'ятниця — це строгий Великий піст» [2, арк. 70]. На думку К. Кутельмаха, ці заборони пов'язані з давніми традиціями, адже відмова від споживання будь-якої їжі цього дня аж до Великодня могла означати підтримку солідарності з покійними предками [31, с. 184].

Ще однією забороною у Страсну п'ятницю є рубати дрова, бо могло статися щось недобре: *«Одна жінка рубала. А дрова були з акації, з калючками. І та рубала дрова, і той патик, колючка залізло в саме око»* [1, арк. 78]. Слід згадати, що на Поліссі у Страсну п'ятницю робили поминальну вечерю — «діди». Однак поліщуки того дня робили прибирання до обіду, хоча важкий господарських робіт

уникали [31, с. 176]. В гуцулів цей день називався «Пам'ятною п'ятницею». Цього дня заборонялося рубати дрова, шити, а також прясти, щоб не запошити порохами померлі душі. З тих самих причин уникали прання [33, с. 47].

Характеризуючи поминальні мотиви Страсного тижня, слід згадати й про випікання пасок. Зазвичай це відбувалося у четвер та в суботу перед Великоднем, подекуди у п'ятницю. Випікання святкового хліба пов'язано із вшануванням померлих родичів, адже хліб у цьому випадку постає в ролі пожертви, винагородою за яку в майбутньому буде родючість, яка залежала від світу мертвих [40, с. 116].

Під час випікання паски визначали майбутню долю членів сім'ї. Якщо паска запала, це був поганий знак, іноді віщувало прихід смерті: *«Щось западеться паска, то хтось вмер»* [1, арк. 127]; *«То хтось має відійти в сім'ї»* [1, арк. 39]. Також кожну паску по-різному прикрашали, адже для кожного члена сім'ї мала бути своя паска. Цікавим є те, що господиня має до кінця свого життя вчитись пекти паски, бо як усі паски вийдуть гарними — значить уже навчилася, більше пекти не буде — помре². Таке повір'я зафіксовано й О. Кольбергом: у великодню суботу господиня пекла зазвичай одну паску для господаря, іншу — для себе, а також для кожної дитини. Вірили: чия паска розпадеться, той цього року помре [50, с. 146].

Великдень

Покійних родичів вшановували й на Великдень. Часто це припадало на перший або другий день свята. Поминання померлих родичів починалося від розговин. Великодню трапезу починали із свяченого яйця, яке газда мав розділити на стільки частин, скільки є членів сім'ї [1, арк. 41]. Подекуди ділили й на більше частин: *«Ділили, було таке. Це ще тато. Ціле свячене яйце розрізували, ділили на кілька нас є. От нас є п'єтеро, то має ділити на сім частин, кожному ділили»* (с. Чернелиця) [1, арк. 51]. Розрізання яйця на більше частин, аніж є членів сім'ї, можна пов'язати з душами покійних предків. На

² «Обиеш кожну паску комусь присвячувала, інакше її значила, інакший хрест. Залежно яка та паска випечеться, така буде доля на той рік у тої людини. Якщо паски всі дуже гарні, значить ти вже навчилася пекти паски, більше вже пекти не будеш — помреш» [1, арк. 19].

думку Степана Килимника, яйце ділили не на кількість членів сім'ї, а на кількість душ, вірячи, що покійні предки розділять із сім'єю трапезу [22, с. 101]. На теренах Півдня України (Херсонщина) під час розговин мати для своїх померлих дітей залишала шматочки свяченої паски та три крашанки, загортаючи їх у рушник, і ставила у затишному місці, покриваючи сухою материнкою. Це символізувало надію повернення своїх дітей [11, с. 282]. Дуже часто починали трапезу саме з нефарбованого свяченого яйця: «Перший раз їли нефарбовані яйця. Розрізали на стільки частин, скільки було членів родини» (с. Завалля) [2, арк. 56].

Велике значення цього дня мав і ритуальний вогонь. На Покутті його розпалювали як у Страсний четвер, так і на Великдень. Значення вогню як зв'язок між світом живих і світом мертвих беззаперечний. Вогонь має також апотропеїчні та очисні функції. На Великдень вогнище прийнято палити біля церкви і на подвір'ї: «То на Великдень підпалювали коло церкви, де ксьондз трійцю тримав» [2, арк. 85]. Цей ритуал розповсюджений на багатьох українських теренах. Наприклад, у Житомирській обл. ще у ХХ ст. хлопці у Великодню ніч не спали, а палили вогнище на цвинтарі, яке підтримували аж до закінчення служби в церкві [27, с. 12].

Існували і певні перестороги у цей день. Наприклад, небажано було лягати спати на Великдень: «Так, не можна (спати. — А. К.), бо сіно пропаде» (с. Лубківці) [2, арк. 57]. Найбільше зустрічаємо пояснення релігійного характеру цієї заборони: «Ну тому що в той день вночі стратили Ісуса Христа. І не можна проспати цей момент» (с. Кунісівці) [1, арк. 13]. Найбільш вірогідно, що ця пересторога пов'язана із забороною спати, коли хтось помер. Так, на Снятинщині будили того, хто спав від час чийогось скону, адже вірили, що як не зробити цього, людина і сама може не прокинутись [15, с. 246].

Після обіду люди ходили на цвинтар із свяченою їжею, яку несли для померлих: на могили ставили шматочки паски, писанки, галунки. На Снятинщині першого дня Великодня ходять до церкви, другого — на цвинтар, третього — в гості: «У нас другої днини після Великодня ходили, ставили за померлих [...], ходили на цвинтар» (с. Видинів) [2, арк. 18]. Свячену їжу клали окремо на тарілку й так несли на цвинтар, де і святити могили: «У нас ставлять на

тарілку паску порізану, яйце, ковбасу. Всього, що на Великдень, свічка, і несем. Я — за тата, за маму, за брата, то треба більше спекти. А на Великдень у нас світять гроби на цвинтарі. Але не на самий Великдень, у понеділок і вівторок. За два дні» (с. Горішне Залуччя) [2, арк. 13]. За окремими відомостями, на цвинтар не можна було нічого носити із свяченого, бо може хтось з молодих людей вмерти: «У нас вважається, що свячене не можна на цвинтар класти, бо молоді люди будуть вмирати» (с. Кунісівці) [1, арк. 20].

Привертають увагу і великодні пісні — гаївки, в яких присутній і поминальний мотив. Серед таких пісень можна назвати «Теплий вітер»³, де чітко вказано заборону не ховати в садку [2, с. 22—23]. Можна зробити висновок, що перша жінка найбільш імовірно, була самогубцею, адже її не поховали в межах цвинтаря. Вона — непокаянна душа, що бродить у світі живих, таким чином не дає спокою другій жінці. За деякими свідченнями, самогубці можна поховати тільки там, де він себе і стратив [14, с. 230]. У деяких місцевостях сад ототожнюється з Раєм. У колишньому Чернівецькому повіті зафіксована інформація про те, що Смерть водить душу покійника по садах, обираючи їй відповідний: у першому садочку самі діти,

³ «Теплий вітер повіває та й сонечко гріє, та й сонечко гріє. / І колись на веселеньке, що се зеленіє, що се зеленіє. / І колись на веселеньке як пташок співає, як пташок співає. / Сіля Кася деревину в гаю розвиває, в гаю розвиває. / В гаї зелененькім, в гаї зелененькім. / Туда ходить перша жінка зі своїм миленьким, зі своїм миленьким. / Вона ходить, вона ходить за ручки ся води, за ручки ся води. / Та й скаржеться миленькому, що головка болить, що головка болить. / Поховай же, мій миленький, в вишневім садочку, в вишневім садочку. / Та й ще любий мій миленький шовкову сорочку, шовкову сорочку. / Гає зелененький, гає зелененький. / Туда ходить друга жінка зі своїм миленьким, зі своїм миленьким. / Вона ходить, вона ходить за ручки ся води, за ручки ся води. / Та й питає миленького, що це за новина, що це за новина, / Що в вишневім та садочку висока могила, висока могила. / Ой ту моя похована першая дружина, першая дружина. / Було її, мій миленький, в садку не ховати, в садку не ховати. / Була буде не женами мешканя сувати, мешканя сувати. / Було її поховати в поле край дороги, в поле край дороги, / Та щоб ви не сходились докупи ніколи, докупи ніколи. / Будай жити моя мила цього не діждала, цього не діждала, / Щоби моя перша жінка у полі лежала, у полі лежала. / Гає зелененький, гає зелененький» (с. Тулова) [2, с. 22—23].

в другому — дівки й парубки, в третьому — молоді з молодими чоловіками, а в четвертому — старі баби й діди [14, с. 253—254]. Підтвердженням того, що перша жінка є самогубцею, є і бажання другої жінки поховати її край дороги. Як відомо, самогубців ховали на перехресті доріг, подалі від села [14, с. 387].

Провідний тиждень

Своєрідністю відрізняються обряди у тиждень після Великодня, який покутяни називають «Провідним» (с. Копачинці) [1, арк. 4] або «Поминним» (с. Орелець) [2, арк. 74]. Цей тиждень безпосередньо пов'язаний із поминанням померлих предків. В. Гнатюк зазначав, що найчастіше поминки проводили в неділю на Хоминому (Провідному) тижні (вони відбувалися на цвинтарі) [14, с. 397]. Проте на теренах Покуття поминання померлих родичів на цвинтарі можуть відбуватися не тільки в неділю після Великодня, але й у понеділок та вівторок Провідного тижня.

Важливим елементом поминальної обрядовості є панахида та обхід могил церковною процесією, за участю священика. Враховуючи те, що один священик часто міг здійснювати обходи в різних селах, можна сказати, що це одна з головних причин проведення поминок у різні дні Поминального тижня [23, с. 254]. Після панахиди починалися власне поминки на цвинтарі. Зазвичай родичі збиралися на могилах померлих предків та влаштовували поминальну трапезу, залишали на гробах святкову їжу або ж роздавали її жебракам, дітям та старцям. Ці дії уособлювали спілкування з душами покійників.

Звичай залишати на могилах свячену їжу відігравав ту саму роль, що й розпалювання вогнища. Якщо розведення багаття означало «зігріти» покійників, то залишити святкову їжу — «нагодувати» їх. Покутяни залишали свячене на гробах, аби померлі родичі так само його скуштували: «Клали на гріб для тих, хто там лежав, [щоб] відвідати свяченого» (с. Далешево) [1, арк. 95]. Не дарма українці так багато готують на Великдень, адже їдять так само на Провідну неділю: «В суботу, і в четвер печуть. В четвер паски, а в суботу — бабку. І там хоче ще шинку в піч запахаєш, зайця запахаєш, то всьо в суботу. [...] І то тримали, кусочок паски, кусочок шинки, і на неділю Провідну їли так, якби на Паску. [...] Ну, кусочок паски, шинки кладу на гріб» (с. Чернелиця) [1, арк. 85]. Поліщуки теж готували їжу на Ве-

ликдень та їли її аж до Провідної неділі включно. Цікаво, що як не встигли спекти печив до Великодня, то наступного тижня вже нічого не готували [32, с. 261]. У Провідний тиждень обмінювалися свяченою їжею із сусідами, таким чином вшановуючи пам'ять померлих (одна з форм помани) [2, арк. 18].

Поминальний тиждень, зокрема і Провідна неділя, супроводжувався не лише смутком поминання родичів. У багатьох випадках це було свято, на якому співали гаївки, танцювали, готували паски: «А вже в Провідну неділю, то вже роздавав аркус (артос. — А. К.) у церкві священик. Ну, таку пасочку пекли. Стояло ціле світло, відправляли, і потім різали на кусочки. Колись ще у нас гралися і називали «гаївки», то вже на Провідну неділю грали, бо вже кінчаються свята великодні» (с. Хмелева) [1, арк. 67]; «А на Провідну неділю у нас грали «Жучка», грали «Білоданчика». То не коло, а просто одна іде так, би веде, так закручують, закручують, закручують таке коло. Чоловіки грають в «Дупака» (с. Копачинці) [1, арк. 4]. Про артос відомо й на Холмщині та Підляшші, зокрема, про його апотропеїчні властивості: якщо принести шматочок артосу, він оберігає сім'ю від усього злого [39, с. 260]. Про використання артоса є свідчення і на Богородчанщині, де його називали «аркушем», і, посвятивши його, зберігали в церкві від Великодня до Провідної неділі [12, с. 46]. Не тільки українці справляли проводи різними іграми, наприклад, білоруси в околицях Мінська Провідну неділю відзначали так: зранку до обіду носили свячену їжу на цвинтар, згадували померлих родичів, а ввечері ходили до корчми, де танцювали й співали [48, с. 297—298]. Щодо розваг (наприклад, «Дупака») на Провідну неділю, то такі можна віднести до ігор при мерці, відомі найбільше в регіоні Карпат. Саме такі веселощі допомагали полегшити присутнім родичам перебування біля небіжчика [15, с. 322]. Тож бачимо, що такі обрядодії збереглися у різних народів, не тільки українців, і пов'язані вони із давніми дохристиянськими звичаями, залишки яких збереглися і сьогодні.

Це один день, пов'язаний в українців із поминанням померлих, це четвер після Великодня — «Рахманський Великдень». На Херсонщині цей день припадає на Чистий четвер [11, с. 256]. Саме цей день безпосередньо пов'язаний із душами покійних родичів, із мерцями, яких українці ототожнювали із рахманами. На Покутті визначення терміна «рахмани» на сьогодні

дещо розмите: «Рахман — це таке збираніє води. З тої тече, з тої тече і з тої кирниці, і в Дністер біжить» (с. Чернелиця) [1, арк. 76]. Звичаї приурочені до «рахманів» на Покутті проводили у Великодню суботу. Найпоширенішими з них було викидання шкаралупи від свяченого яйця у річку (с. Лубківці) [2, арк. 64], (с. Чернелиця) [1, арк. 77]. Так покутяни ніби сповіщали «рахманів» про настання Великодня, аби й вони святкували: «Якщо кидали у річку і казали: «Рахмани, рахмани, ми вже поробили Великдень, а ви — аж тепер». [Рахмани жили] десь далеко» (с. Лубківці) [2, арк. 64]. Шкаралупа не обов'язково була від освячених яєць. Часто брали шкаралупу від яєць, які використовувались для випіканні пасок: «На річку пускали (шкаралупу. — А. К.), але не свячену, а та як пекли паску, бабку, тоді ті шкаралупки у кошничок або у що-небудь, — і на воду» (с. Вовчківці) [2, арк. 69]. На воду викидали не тільки шкаралупи від яєць, але й свячену їжу: «У нас [свячене] давали корові, ні псові, ні котові, ні курам, лише корові давали, або телятам. Або за воду, на річку кинути, воно собі там попливе, а як не, то тільки корові дати зісти. А на воді, то куди воно всьо припливе, то там буде його пристань, бо вода тоді свячена» (с. Прутівка) [2, арк. 42]. Такий самий звичай побутовував на Покутті й у другій половині ХІХ ст. Зокрема, покутяни викидали шкаралупи у річку в п'ятницю або в суботу перед Великоднем. Вони вірили: коли шкаралупа допливе до «рахманів», тоді вони будуть знати про настання Великодня. Також вірили, що ця шкаралупа, потрапивши у світ «рахманів», стане знову ділами яйцями [52, s. 31]. Тому «рахмани», за народними віруваннями, особливо чекали цього дня, адже до того вони цілий рік нічого не їли [50, s. 199]. Ще в кін. ХІХ ст. покутяни вірили, що рахмани живуть у такій злагоді, що одне яйце могли розділити на 10—12 частинок [51, с. 40]. Про сповіщення «рахманів» щодо настання Великодня писав і Ф. Вовк. Він зазначав, що «рахмани» святкують Великдень тоді, коли до них допливе шкаралупа. «Рахманів» він порівнював із брахманами, індусами [10, с. 190]. Саме ж слово «рахман» означає мешканця міфічної місцевості, праведного християнина, жебрака [18, с. 35].

День св. Юрія

День св. Юрія одне з основних свят весняно-літнього календарного циклу. Це свято характеризується комп-

лексом обрядів, які пов'язані зі скотарством, аграрними обрядами, які покликані на укріплення здоров'я та забезпечення родючості, а також прослідковуються давні обряди пов'язані вшануванням померлих. Цього дня активізувалися відьми та інша нечиста сила. Саме на Юрія перший раз виганяють худобу, і тому українці, зокрема покутяни, намагалися уберегти тварин від «усього лихого». Проте не тільки із нечистої силою пов'язаний цей день, а й із померлими душами. Не дарма покутяни цього дня розпалювали вогонь, який символізував спілкування між світом живих та мертвих: «На Юрія йшли в поле та й відзначали, палили вогонь. На горбах розпалювали, де вигоняли худобу» (с. Княже) [2, арк. 31].

Дуже часто день св. Юрія пов'язаний із ритуальними діями біля річки та в полі, де влаштовували трапезу: «На Юрія збиралися, йшли на річку. Варили кулешу, так збиралися, грали. Колись робили яєчню і кулешу. Всі зносили хто що має» (с. Горішне Залуччя) [2, арк. 6]; «На Юрія кожен іде, кожен виганяє свою худобу. І гонять таку велику череду, і несе цілий вузол, там має яйця, сковороду, хліб. На Юрія варють яєшницю. Хто є на пасовиську усі їдять» (с. Горішне Залуччя) [2, арк. 12]. На Волині брали із собою на трапезу в поле яйця. Часто це були крашанки, які спеціально робили до дня св. Юрія [38, с. 214]. Згадаємо, що і на Рахманський Великдень як засіб спілкування із мерцями використовували саме шкаралупи яєць. Слід зазначити, що саме яйце виступає як жертва померлому, і як оберіг від нього, а також як очисний засіб [9, с. 625]. Звичай організувати трапезу на Юрія зафіксований і в Славутському р-ні на Хмельниччині (Східна Волинь). Тоді на Юрія качалися в житі і там же влаштовували святкову гостину, де збиралися всі, хто живе по сусідству [26, с. 33]. Яєчня як основна страва на день св. Юрія існує й у південних слов'ян (Хорватія, Словенія) — це була основна страва для пастухів, яку пекли на відкритому вогні [46, с. 603].

Існують і перестороги приурочені до цього дня — не можна було працювати: «Колись Юрія не святкували, тепер вже святкують. Казали, щоб не сапати, не копати. Щоб сапи в руках не мати і сокири, бо можеш щось статись, що можеш порубатись, тепер саме так і на Божого Тіла, з оружієм нічо не робити, бо грім це може вбити. То казали, що то громові свята. Юрія то громове свя-

то, що блискавка може убити» (с. Прутівка) [2, арк. 41]. На Покутті до громових свят відносили також день св. Прокопія (20.VII), Гавриїла (25.VII) та Іллі (1.VIII). В ці дні так само заборонялась робота в полі, якщо хтось порушить цю заборону, його може вдарити грим [51, с. 46]. Зв'язок пізньовесняного циклу із природно-кліматичними змінами характеризується присутністю предків та покійників серед живих. Загалом посуха, гроза та град це прикмети кінця весни та літа. Представники «нижчого світу» забезпечують природну рівновагу, так само вони можуть накликати непогоду, град та посуху [4, с. 319].

Зелені свята

Цей тиждень в Україні називають по-різному: «Кле-чальний», «Русальний», «Зелений». На Покутті переважає назва «Зелений». У контексті досліджуваної проблеми цей період цікавий тим, що у покутян поминання померлих родичів дуже часто відбувається саме тоді. Власне на Зелені свята, так само як і на Проводи, покутяни несли на цвинтар свячену їжу, але при цьому ще й замаювали могили: «У нас на Зелені свята на цвинтар ходять, обмаюються хрести, обпаяються гроби і обмаюються хати» (с. Семаківці) [1, арк. 118]. Як на Проводи, було прийнято освячувати гроби: «У нас на Зелені свята. У нас є Провідна неділя. Але відправу на гробах роблять на Зелені свята, на Трійцю» (с. Копачинці) [1, арк. 4]. З їжі брали із собою зазвичай колачі, особливо, родини, де був померлий до року: «Хто помер до року, віддали сорок день і це не має року до тих Зелених свят, то беруть калачі, наймають парастас там на цвинтарі, а потім — рік само собою» (с. Чернелиця) [1, арк. 48].

Побутують вірування і про перше купання на Зелену неділю: «На Зелену неділю ми йшли на Черемош перший раз купатися. І як йшли купатися, то брали зілля. Прийшли на Черемош, кинули зілля на Черемош, і перехрестилися, щоб ніхто цього літа не втопився, бо були випадки, що топилися. [...] То треба зіллям, яким ми прикрашали хати, кинути у Черемош» (с. Горішне Залуччя) [2, арк. 8]. Тобто перше купання оберігало людей від смерті, могло її відвернути. Використання свяченого зілля у поминальній обрядовості зустрічаємо і на Божого Тіла. Саме тоді покутяни освячували вінки та використовували їх як оберіг. Ці віночки могли одя-

гати корові на роги або ж ними підкурювали корову: «То вінки на Божого Тіла плетуть, вінки світять і закладали ті вінки на вим'я, підкурювали, щоб [корова] здорова була» (с. Олієво-Королівка) [1, арк. 135]. З тих самих вінків робили «подушку» для померлого: «Як вмер людина, то клали в подушку ті свячені віночки, робили подушки під мерця, з того зілля наривали» (с. Олієво-Королівка) [1, арк. 135]. Така подушка була складовою мерцевого «твердого ложа» під час похоронного обряду. Такий самий звичай зафіксований і на початку ХХ ст. на Західному Поділлі [14, с. 375], а також на бойківсько-покутському пограниччі, де респонденти пояснювали звичай вироблення «подушки» із зілля як оберіг для мерців на тому світі [12, с. 46]. На Лемківщині частину посвяченого зілля затикали в поле, щоб земля краще родила, іншу частину використовували на різні випадки життя: обкурювання худоби, а також вкладали до труни померлому [49, с. 339].

Характерним для Зелених свят було освячування поля (спорадично на Юрія). Це відбувалося за участю священика, який разом із людьми обходив поля та відправляв біля кожного хреста. Ця процесія відбувалась одразу по закінченні служби й тривала до кінця дня. Цікаво, що якщо у селі хтось помер, то із собою брали чорні хоругви, в іншому випадку — світлі (с. Кунисівці) [1, арк. 18].

Отже, можна сказати, що поминальні мотиви яскраво виражені у весняній календарно-побутовій обрядовості. Вони є достатньо архаїчними за своїм походженням, особливо це проявляється у ритуалах пов'язаних із вогнем та проведенням ритуальної трапези, що було безпосереднім спілкуванням із душами померлих. Звісно, прадавні звичаї до нас дійшли як рудименти, проте їх значення не втратило своєї сили. Достатньо часто зустрічаються такі обрядодії: пускання шкаралуп від яєць річкою, використання стрігеньської свічки у похоронних та поминальних обрядах, проведення ігор у Провідну неділю, а також розпалювання вогнищ у такі дні як Великдень, Чистий четвер та день св. Юрія. Всі ці дії відображають духовний контакт із предками, в результаті чого душі покійних родичів відповідають забезпеченням добробуту в сім'ї та гарному врожаю. Це свідчить про те, що впродовж тисячоліть традиції не забулись, а й досі займають чільне місце в житті українського народу, зокрема покутян.

1. Архів Львівського національного університету ім. І. Франка. — Ф. Р-119. — Оп. 17. — Спр. 557-Е: Польові етнографічні матеріали до теми «Весняна календарно-побутова обрядовість українців», зібрані Кілар Анастасією в Городенківському р-ні Івано-Франківської обл., 02—14.07.2015 р. — 153 арк.
2. Архів Львівського національного університету ім. І. Франка. — Ф. Р-119. — Оп. 17. — Спр. 583-Е: Польові етнографічні матеріали до теми «Весняна календарно-побутова обрядовість українців», зібрані Кілар Анастасією в Снятинському р-ні Івано-Франківської обл., 28.06.—11.07.2016 р. — 88 арк.
3. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. — Ф. Р-119. — Оп. 17. — Спр. 250-Е: Польові етнографічні матеріали до теми «Аграрні мотиви в календарній обрядовості українців» зафіксовані Конопкою Володимиром Михайловичем 10—24. 07.2008 р. у Богородчанському районі Івано-Франківської області. — 110 арк.
4. Агапкина Т.А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т.А. Агапкина. — Москва, 2002. — 816 с.
5. Агапкина Т.А. Чистый четверг / Т.А. Агапкина // Славянские древности: этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — Москва, 2012. — Т. 5: С (Сказка) — Я (Ящерица). — С. 555—558.
6. Агапкина Т.А. Бузина / Т.А. Агапкина, В.В. Усачева // Славянские древности: этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — Москва, 1995. — Т. I: А—Г. — С. 267—270.
7. Белова О.В. Земля / О.В. Белова, Л.Н. Виноградова, А.Л. Топорков // Славянские древности: этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — Москва, 1995. — Т. 2: Д—К. — С. 315—321.
8. Болтарович З. Народна медицина українців / Болтарович З.Є. — Київ, 1990. — 230 с.
9. Виноградова Л.Н. Яйцо / Л.Н. Виноградова // Славянские древности: этнолингвистический словарь : в 5 т. / под. общ. ред. Н.И. Толстого. — Москва, 2012. — Т. 5: С (Сказка) — Я (Ящерица). — С. 623—626.
10. Вовк Х. Етнографічні особливості українського народу / Хведір Вовк // Студії з української етнографії та антропології. — Київ, 1995. — С. 39—218.
11. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис : у 2 т. / Олекса Воропай. — Київ, 1991. — Т. 1: Зима. Весна. — 455 с.
12. Галайчук В. З духовної культури Богородчанщини: звичаї, вірування та повір'я, пов'язані зі світоглядними уявленнями про смерть і померлих / Володимир Галайчук // Міфологія і фольклор. — Львів, 2010. — № 3—4. — С. 27—49.
13. Гнатюк В. Мерці / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. — Львів, 1903. — Т. 15. — С. 124—143.
14. Гнатюк В. Похоронні звичаї та обряди / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. — Львів, 1912. — Т. 31—32. — С. 131—424.
15. Гузій Р. З народної танатології: карпатознавчі розсліди / Роман Гузій. — Львів, 2007. — 352 с.
16. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. — Київ, 1989. — Т. 3: Кора. — 552 с.
17. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. — Київ, 2003. — Т. 4: Н—П. — 656 с.
18. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. — Київ, 2006. — Т. 5: Р—Т. — 704 с.
19. Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Русси / Юрий Жаткович // Етнографічний збірник. — Львів, 1896. — Т. II. — Ч. II. — С. 1—38.
20. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їхнє життя, звичаї та народні перекази / Раймунд Фрідріх Кайндль. — Чернівці, 2003. — 200 с.
21. Квітка-Основ'яненко Г. Мертвецький Великдень / Григорій Квітка-Основ'яненко // Повісті та оповідання, драматичні твори. — Київ, 1982. — С. 115—132.
22. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 3 кн., 6 т. / Степан Килимник. — Київ, 1994. — Кн. II. — Т. 3: (Весняний цикл) ; Т. 4: (Літній цикл). — 528 с.
23. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди / Валентина Конобродська. — Житомир, 2007. — Т. 1. — 352 с.
24. Конопка В. Хліборобські мотиви в календарній обрядовості / Володимир Конопка // Народознавчі зошити. — 2015. — № 4. — С. 825—829.
25. Конопка В. Хліборобські мотиви в ранньовесняному циклі календарних звичаїв та обрядів українців Південно-Західного історико-етнографічного регіону (за матеріалами польових етнографічних експедицій 2007—2013 років) / Володимир Конопка // Матеріали до української етнології. — 2014. — Вип. 13 (16). — С. 128—135.
26. Конопка В. Хліборобські мотиви у великодньому та пізньовесняному циклах календарних звичаїв та обрядів українців Південно-Західного історико-етнографічного регіону України / Володимир Конопка // Етнічна історія народів Європи. — 2014. — Вип. 42. — С. 31—39.
27. Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді Житомирського повіту на Волині / Кравченко Василь. — Житомир, 1920. — 160 с.
28. Красовський І. Календарна обрядовість / І. Красовський, Й. Вархол // Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження : у 2 т. — Львів, 2002. — Т. 2. — С. 113—123.
29. Курочкін О.В. Обрядовість (Календарні свята і обряди) / О.В. Курочкін // Поділля: Історико-етнографічне дослідження. — Київ, 1994. — С. 358—385.

30. *Кутельмах К.М.* Календарна обрядовість / К.М. Кутельмах // *Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження.* — Київ, 1987. — С. 286—302.
31. *Кутельмах К.* Поминальні мотиви в календарній обрядовості поліщуків / Корнелій Кутельмах // *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження.* — Львів, 1997. — Вип. 1: Київське Полісся. 1994. — С. 172—203.
32. *Несен І.* Поховальні та поминальні обряди в середовищі «околичної» шляхти північно-східної Житомирщини (кінець XIX — XX століття) / Ірина Несен // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* — Львів, 2009. — Вип. 44. — С. 241—264.
33. *Онищук А.* Народний календар. Звичаї й вірування прив'язані до неодиноких днів у році, записав у 1907—10 р. в Зелениці, Надвірнянського пов. / А. Онищук // *Матеріали до української етнології.* — Львів, 1912. — Т. XV. — С. 1—61.
34. *Пархоменко Т.П.* Календарні звичаї та обряди Рівненщини: матеріали польових досліджень / Т.П. Пархоменко. — Рівне, 2008. — 200 с.
35. *Петров В.П.* Великодні звичаї й обряди в Україні / Віктор Петров // *Віктор Петров. Розвідки.* — Київ, 2013. — Т. II. — С. 985—991.
36. *Пропп В.Я.* Русские аграрные праздники / В.Я. Пропп. — СПб., 1995. — 176 с.
37. *Пуківський Ю.* Великий піст у традиційному календарі українців історико-етнографічної Волині / Юрій Пуківський // *Народознавчі зошити.* — 2012. — № 2. — С. 317—328.
38. *Пуківський Ю.* Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині / Юрій Пуківський. — Львів, 2015. — 312 с.
39. *Рижик Є.* Календарні обряди українців Холмщини і Підляшшя / Є. Рижик // *Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження.* — Київ, 1997. — С. 251—269.
40. *Седакова О.А.* Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян / А.О. Седакова. — Москва, 2004. — 320 с.
41. *Сілецький Р.* Бузина в народних демонологічних повір'ях українців / Роман Сілецький // *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету.* — Львів, 2015. — Вип. 16. — С. 140—150.
42. *Тиводар М.П.* Етнографія Закарпаття: історико-етнографічний нарис / Михайло Тиводар. — Ужгород, 2010. — 416 с.
43. *Толстой Н.И.* Благовещение / Н.И. Толстой, С.М. Толстая // *Славянские древности: этнолингвистический словарь* : в 5 т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — Москва, 1995. — Т. 1: А—Г. — С. 182—188.
44. *Толстой Н.И.* Вербa / Н.И. Толстой, В.В. Усачева // *Славянские древности : этнолингвистический словарь* : в 5 т. / под общей ред. Н.И. Толстого. — Москва, 1995. — Т. 1: А—Г. — С. 333—336.
45. *Толстая С.* Полесские поверья о ходячих покойниках / С.М. Толстая // *Восточнославянский этнолингвистический сборник.* — Москва, 2001. — С. 151—205.
46. *Трефилова О.В.* Юрьев день / О.В. Трефилова // *Славянские древности: этнолингвистический словарь* : в 5 т. / под. общ. ред. Н.И. Толстого. — Москва, 2012. — Т. 5: С (Сказка) — Я (Ящерица). — С. 601—607.
47. *Чубинский П.* Мудрість віків: Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського : у 2 кн. / Павло Чубинський. — Київ, 1995. — Кн. 2. — 223 с.
48. *Biegeleisen H.* Śmierć w obrzędach, zwyczajach i wierzeniach ludu polskiego / Henryk Biegeleisen. — Warszawa, 1930. — 344 s.
49. *Blint-Olbert D.* Rok obrzędowz u Łemków / Danuta Blint-Olbert // *Łemkowie w historii i kulturze Karpat.* — Sanok, 1994. — Cz. 2. — S. 313—345.
50. *Kolberg O.* Pokucie. Obraz etnograficzny / Oskar Kolberg. — Kraków, 1882. — Т. 1. — 356 s.
51. *Mroczo F.X.* Śniatyńszczyzna: przyczynek do etnografii krajowej / Fr. Xawery Mroczo. — Lwów, 1897. — 83 s.
52. *Schnaider J.* Lud Peczenizyński. Czesc II / Józef Schnaider // *Lud.* — Lwów, 1907. — Т. XIII. — S. 21—33.

Anastasiia Kilar

MEMORIAL MOTIFS IN THE CALENDAR RITUALITY OF POKUTTIA'S UKRAINIANS (on the base of data's from Horodenka and Sniatyn districts)

The article is devoted to one of the most important aspects of Ukrainians' spring domestic rites — honoring of dead ancestors. Attracting own fieldwork materials, the author clears up the main elements of funeral rites and their role in the Ukrainians' daily life, including pokutyans'.

Keywords: Pokuttya, memorial grounds, spring, custom, ritual, Easter.

Анастасія Килар

ПОМИНАЛЬНЫЕ МОТИВЫ В КАЛЕНДАРНОЙ ОБРЯДНОСТИ УКРАИНЦЕВ ПОКУТТЯ (на материалах с Городенковского и Снятинского р-нов)

Статья посвящена одному из важнейших аспектов весенней календарно-бытовой обрядности украинцев — поминанию усопших. Основываясь на собственных полевых материалах, автор анализирует основные элементы поминальных обрядов, а также выделяет их роль в повседневной жизни украинского народа, в частности покутян.

Ключевые слова: Покутье, поминальные мотивы, весна, обычай, обряд, Пасха.